

Grzegorz Krawiec

Uniwersytet Radomski im. K. Pułaskiego w Radomiu

<https://orcid.org/0000-0003-2949-5361>

g.krawiec@urad.edu.pl

Aleksandra Partyk

Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-3196-6601>

a.partyk@uafm.edu.pl

„Dusza jest jedna” – literackie i prawne drogi osób transpłciowych w Polsce

Wstęp

„Życie? Literatura? Przerobić jedno na drugie? Lecz jakieś to po-
twornie trudne?” pisze Virginia Woolf w powieści *Orlando* poświęco-
nej niestałości, zmienności płci i metamorfozom człowieka (Woolf
2006, s. 207). Nowatorski tekst brytyjskiej twórczyni opisuje życie
tytułowego bohatera, który przemienia się w Orlandę. Jego/jej losy
są nietuzinkowe – postać stworzona przez Woolf żyje przez kilka
stuleci.

Już na poziomie literackiej metafory widoczna jest intuicja, że
tożsamość płciowa nie musi być kategorią statyczną ani jedno-
znacznie determinowaną biologicznie, lecz może stanowić proces
podlegający zmianom i reinterpretacjom w czasie.

Wychodząc od pytań zaczerpniętych z prozy Woolf, autorzy
niniejszego tekstu chcieliby zwrócić uwagę na niedoskonałość

Cytowanie / Cite this article: Krawiec, G., Partyk, A. (2026). „Dusza jest jedna” – literackie i prawne
drogi osób transpłciowych w Polsce. *Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały / Studies in Law: Research
Papers* 2026, artykuł nr 8, <https://doi.org/10.31749/2451-0807-sp-2026-08>

Autor do korespondencji / Corresponding author: Aleksandra Partyk; apartyk@uafm.edu.pl

The AFM Publishing House
of the Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University
Oficina Wydawnicza AFM
Uniwersytetu Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie

Copyright© 2026 by the Author(s)
This is an open access journal. All articles are distributed under the terms
of the Creative Commons Attribution License CC BY-NC-ND 4.0

polskiego prawa, które nadal nie przewiduje szczególnych rozwiązań ustawowych odnoszących się do spraw uzgodnienia płci (prawnych/metrykalnych). Obrona metoda, polegająca na odwołaniu do tekstu literackiego, nie jest przypadkowa. Współczesna refleksja nad prawem coraz częściej sięga po narzędzia i perspektywy wypracowane na gruncie literaturoznawstwa. Zjawisko to wpisuje się w szerszy nurt humanizacji nauk prawnych, w którym prawo przestaje być analizowane wyłącznie jako system norm, a zaczyna być postrzegane jako element doświadczenia ludzkiego, zakorzenionego w narracjach, emocjach i praktykach społecznych. Prawo w literaturze (*law in literature*) to element ruchu literackiej analizy prawa, który zajmuje się badaniem dzieł literackich pod kątem występowania w nich wątków związanych z prawem, prawnikami, wymiarem sprawiedliwości czy organizacją państwa. Teksty literackie mogą być głosem w debacie o kształcie życia społecznego, opisywać relacje człowieka z prawem i państwem, stanowić źródło wiedzy o obowiązujących (lub historycznych) normach prawnych oraz ich odbiorze społecznym, a także pokazywać, jak prawo funkcjonuje w świadomości zbiorowej (Wierzbicki 2007, s. 177).

Twórcy mogą przez swoje teksty oddziaływać na rozwój i wrażliwość czytelników. Do tej grupy należą także prawnicy i to ich spojrzenie na otaczającą ich rzeczywistość może również kształtować literatura (Kamień 2019, s. 32). Analiza literacka pozwala bowiem nie tylko lepiej zrozumieć prawo, ale także ukazuje jego ograniczenia, wyzwania i wpływ na jednostki. Literatura przez opowieści o ludzkich losach nierzadko obnaża luki i niedoskonałości systemu prawnego. Przez odwołanie do różnych form i konwencji pisarze mogą w sposób plastyczny ukazać dramaty osób, które muszą mierzyć się z szeregiem wyzwań i problemów. Literatura może stać się manifestem, głosem, który powinien wybrzmieć. Szczególnie wyraźnie wiadać to w przypadku problematyki osób transpłciowych – temat ten coraz częściej pojawia się zarówno w literaturze pięknej, jak i w debacie prawnej. Dzieła literackie, takie jak *Orlando* Virginii Woolf czy *Empuzjon* Olgi Tokarczuk, pozwalają czytelnikom spojrzeć na doświadczenie osób transpłciowych z perspektywy emocjonalnej i egzystencjalnej, podczas gdy analiza prawna odsłania liczne bariery proceduralne i społeczne, z jakimi mierzą się te osoby w Polsce.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie, jak literatura i prawo wzajemnie się przenikają w kontekście transpłciowości. Autorzy, odwołując się zarówno do wybranych tekstów literackich, jak i do aktualnych poglądów orzecznictwa oraz doktryny prawnej, podejmują próbę wieloaspektowego spojrzenia na sytuację osób transpłciowych. Taka interdyscyplinarna perspektywa pozwala nie tylko lepiej zrozumieć złożoność ludzkiej tożsamości, ale także wskazuje na potrzebę zmian w prawie, które odpowiadałyby na realne potrzeby i wyzwania tej grupy społecznej. Warto zwrócić uwagę, że w licznych tekstach literackich unaoczniane są bezpośrednio i pośrednio, z różnych perspektyw, codzienne problemy osób transpłciowych i ich bliskich. Materia ta analizowana jest również w piśmiennictwie naukowym i tekstach publicystycznych. Problematyka ta przejawia się też w judykaturze. Warto więc zestawzić ze sobą te spojrzenia, skoro prawniczy dyskurs otwarty jest na przesłania płynące z dzieł literackich.

Z metodologicznego punktu widzenia przyjęte ujęcie łączy perspektywę „prawa w literaturze” z metodą dogmatycznoprawną i analizą orzecznictwa. Dzieło literackie nie jest tu traktowane jako dowód empiryczny ani jako samoistna podstawa rozstrzygnięcia normatywnego. Pełni ono inną funkcję: pozwala rozpoznać doświadczenia i koszty społeczne, które w języku przepisów, aktów stanu cywilnego oraz rejestrów publicznych bywają niewidoczne. Analiza prawna służy następnie ocenie, czy obowiązujące instytucje zapewniają jednostce ochronę godności, autonomii, prywatności i równego traktowania. Tak określona relacja między literaturą a prawem pozwala uniknąć zarówno redukcji problemu do techniki procesowej, jak i zastępowania argumentacji prawniczej wrażeniem płynącym z lektury.

Jednocześnie – dla zachowania równowagi między częścią literaturoznawczą a prawną – w dalszej części tekstu uzupełniono analizę prawną o obszary, w których brak spójnych mechanizmów uzgodnienia płci generuje wtórne konsekwencje: w ochronie zdrowia, w zatrudnieniu, w przeciwdziałaniu przemocy motywowanej uprzedzeniami oraz w prawie rodzinnym i prawie pracy. Takie ujęcie pozwala uchwycić transpłciowość jako zjawisko

wielowymiarowe, którego regulacja nie może ograniczać się wyłącznie do procedury uzgodnienia płci, lecz wymaga kompleksowego podejścia systemowego.

Ramy pojęciowe: transpłciowość, transseksualność i znaczenie tożsamości płciowej

Na początku wyjaśnienia wymaga pojęcie transpłciowości i transseksualności. W języku angielskim funkcjonują dwie tradycje terminologiczne: *transgender* jako „kategoria parasolowa” oraz *transsexual* jako termin historycznie powiązany z dyskursem klinicznym i z tranzycją medyczną. W niniejszym artykule pojęcie transpłciowości (*transgender*) traktowane jest jako nadrzędne, obejmujące osoby, których tożsamość płciowa różni się od płci przypisanej przy urodzeniu; natomiast termin transseksualność (*transsexual*) używany jest (o ile w ogóle) w odniesieniu do ujęć medycznych lub historyczno-doktrynalnych.

Dla porządku definicyjnego kluczowe jest rozróżnienie płci przypisanej przy urodzeniu (*sex assigned at birth*) oraz tożsamości płciowej (*gender identity*). W klasycznej, często cytowanej definicji zasady z Yogyakarty wskazano, że tożsamość płciowa oznacza „głęboko odczuwane wewnętrzne i indywidualne doświadczenie płci”, które może, ale nie musi, odpowiadać płci przypisanej przy urodzeniu; obejmuje także osobiste doświadczenie ciała (w tym ewentualne modyfikacje podejmowane dobrowolnie) oraz ekspresję płci (*Principles on the Application of...* 2007).

W jednym z ujęć przyjmuje się, że termin „transpłciowe” jest czymś pośrednim między transseksualizmem a transwestytyzmem i odnosi się do osób, które na stałe zmieniły swoją płęć społeczną przez odpowiednio zmodyfikowaną prezentację siebie, jednak bez ingerencji medycznej (Krasuska 2014, s. 545). Ujęcie to wymaga jednak dopracowania: po pierwsze, nie oddaje ono wprost centralnego znaczenia tożsamości płciowej jako elementu konstytutywnego; po drugie, odwołanie do transwestytyzmu nie jest konieczne dla uchwycenia różnicy między kategoriami *transgender* i *transsexual*, a w kontekście niniejszego tekstu może zaciemniać analizę.

Współczesne podejścia podkreślają jednak, że o przynależności do kategorii transpłciowości decyduje przede wszystkim samoidentyfikacja jednostki, a nie zakres podejmowanych działań medycznych czy społecznych.

W humanistyce i naukach społecznych podkreśla się, że *transgender* historycznie funkcjonowało jako kategoria o zmiennej rozpiętości: od pojęcia szerokiego, obejmującego różne formy niezgodności płciowej i ekspresji płci, po pojęcie zawężane do osób, które identyfikują się z płcią inną niż przypisana przy urodzeniu. Związiłą rekonstrukcję tej ewolucji przedstawia m.in. Susan Stryker w syntetycznym ujęciu historii ruchu i pojęcia *transgender* (Stryker 2017).

Z kolei Robin Dembroff zwraca uwagę, że *transgender* bywa w praktyce pojęciem spełniającym określoną „pracę pojęciową”: ma kierować uwagę na osoby, które doświadczają społecznych kar i instytucjonalnych kosztów związanych z samostanowieniem o własnej płciowości i ekspresji płci. Ta perspektywa pomaga lepiej zrozumieć, dlaczego w prawie – także w europejskich standardach praw człowieka – nacisk przesunął się od biologiczno-anatomicznych kryteriów płci do kategorii tożsamości płciowej i życia społecznego (Dembroff 2024). Perspektywa ta ma istotne znaczenie normatywne, ponieważ przesunęła punkt ciężkości z oceny „zgodności” jednostki z określonym modelem płci na analizę mechanizmów wykluczenia i nierówności społecznych.

Należy więc zauważyć, że obok dotychczasowego pojęcia transseksualności występuje pojęcie transpłciowości. Z punktu widzenia metodologii nauk przyjęty sposób widzenia rzeczywistości w danej dziedzinie, doktrynie itp. to paradygmat. Pewne akceptowane wzory współczesnej praktyki naukowej – wzory obejmujące równocześnie prawa, teorie, zastosowania i wyposażenie techniczne – tworzą model, z którego wyłania się jakaś szczególna, zwarta tradycja badań naukowych (Kuhn 1968, s. 27). W tym sensie kategoria *gender* umożliwia opis i analizę płci jako konstruktu społeczno-kulturowego, a nie wyłącznie jako cechy biologicznej; w debacie prawnej konsekwencją tego przesunięcia jest odchodzenie od modelu czysto medycznego (tranżycja jako warunek uznania) ku modelowi praw człowieka (uznanie tożsamości płciowej oraz zapewnienie adekwatnych procedur).

Koncepcja *gender* zawiera zaś zbiór pojęć, które pozwalają opisywać daną rzeczywistość w określony sposób; w tym rzeczywistość prawną – można zatem wskazać na paradygmat *gender*, który służy do opisu i badania zjawisk społecznych, w tym prawa. W zbiorze takich pojęć (które tak naprawdę są pochodną słowa „płeć” w znaczeniu płci społeczno-kulturowej) wyróżnić można np. równouprawnienie płci, dyskryminację płciową, tożsamość płciową, różnice płciowe, stereotypy płciowe, role płciowe, zachowania seksualne, równowagę płci, parytet płci, perspektywę genderową, włączanie płci do głównego nurtu polityki (*gender mainstreaming*), przemoc związana z płcią i inne (Peeters 2013, s. 35).

Wskazać można także na ekspresję płciową czy klasę płci (klasę kobiet i klasę mężczyzn, co – na marginesie – stanowi nawiązanie do klas społecznych w ujęciu marksistowskim). Pojęcia takie typowe są dla dyskusji prowadzonych z perspektywy *gender*. Zauważyć jednak należy, że i pojęciom dotychczas występującym nadaje się nową treść (np. orientacja seksualna) lub dotychczas występujące pojęcia zastępuje się nowymi (np. prokreację reprodukcją, a transseksualizm transpłciowością, homoseksualizm homoseksualnością – por. Krzyszpień 2010, s. 143). Niektórzy twierdzą, iż termin „transseksualizm” został odrzucony (Bieńkowska 2014, s. 257). Pogląd ten wydaje się być zbyt daleko idący. Pamiętać natomiast należy, iż zmiana pojęć łączy się z innym pojmowaniem omawianych kwestii – w transpłciowości nie jest wymagana interwencja medyczna.

Konsekwencją przyjęcia powyższych ram jest także konieczność spójnej terminologii w samym tekście. Z tego względu pojęcie „zmiana płci” – obciążone potocznymi i stygmatyzującymi skojarzeniami oraz sugerujące „konstytutywne” przekształcenie osoby – zastąpiono (tam, gdzie jest to trafne) pojęciem „korekta płci” w kontekście tranzycji medycznej oraz pojęciem „uzgodnienie płci” w kontekście prawnej zmiany oznaczenia płci w dokumentach i rejestrach (zob. też Śląski 2025, s. 166).

Prawo w Polsce na tle standardów europejskich: uzgodnienie płci i minimalne wymogi ochrony

W europejskim porządku praw człowieka punkt odniesienia dla prawnej sytuacji osób transpłciowych wyznacza przede wszystkim orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie art. 8 EKPCz¹ (prawo do poszanowania życia prywatnego), uzupełniane standardami Rady Europy w obszarze przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową.

W krajowym porządku konstytucyjnym ochrona tożsamości płciowej powinna być rekonstruowana łącznie z kilku przepisów Konstytucji RP². Godność człowieka (art. 30) stanowi aksjologiczny punkt wyjścia, art. 47 chroni życie prywatne i autonomię osobistą, art. 51 – autonomię informacyjną, art. 32 – równe traktowanie, a art. 45 ust. 1 wymaga rzeczywiście dostępnej drogi sądowej. Żaden z tych przepisów, rozpatrywany osobno, nie przesądza wszystkich elementów procedury uzgodnienia płci. Dopiero ich kumulatywne oddziaływanie nakazuje jednak, aby ingerencja państwa w najbardziej osobiste elementy tożsamości była przewidywalna, proporcjonalna i wolna od wymogów naruszających integralność cielesną. W sprawach objętych zakresem prawa Unii Europejskiej standard ten wzmacniają art. 3, 7, 8 i 21 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej³, odnoszące się odpowiednio do integralności osoby, życia prywatnego, ochrony danych osobowych i zakazu dyskryminacji.

W rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy CM/Rec(2010)5⁴ wskazano m.in. na potrzebę zapewnienia pełnego prawnego uznania zmiany/uzgodnienia płci w różnych sferach

¹ Europejska konwencja praw człowieka, właśc. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.

³ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, Dz.Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 389.

⁴ Zalecenie CM/Rec(2010)5 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich w sprawie środków zwalczania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową, przyjęte 31 marca 2010 r.

życia oraz na konieczność przeglądu (i usuwania) wymogów o charakterze nadużyciowym, w tym wymogów „zmian o charakterze fizycznym” jako przesłanki prawnego uznania.

Na tle tych standardów istotny jest także rozwój ustawodawstw krajowych w Europie: w wielu państwach przyjęto odrębne procedury uznania tożsamości płciowej, które – w coraz szerszym zakresie – odchodzą od wymogu interwencji medycznej jako warunku legalnego uznania. Przykładowo w Irlandii wprowadzono model certyfikacji oparty na oświadczeniu⁵, w Hiszpanii – na gruncie tzw. Ley Trans⁶ – obowiązuje zasada samoustanowienia/autodeklaracji płci (Grzyb 2023, s. 109). Z kolei na Malcie uchwalono akt kompleksowo regulujący uznanie tożsamości płciowej.

Polskie prawodawstwo w kontekście uzgodnienia płci

W polskim prawie stanowionym brakuje nadal odpowiednich regulacji prawnych, które odpowiadają na potrzeby osób transpłciowych dążących do uzgodnienia płci. Powyższe nie oznacza, że osoby transpłciowe nie mogą korzystać z prawa do sądu w dążeniu do przeprowadzenia uzgodnienia płci. Taka możliwość istnieje, przy czym to judykatura, a nie ustawodawca, wzięła na siebie obowiązek wypracowania rozwiązań w tym przedmiocie. Rozwiązanie to nie sposób ocenić za w pełni satysfakcjonujące.

Brak regulacji ustawowej nie jest wyłącznie luką proceduralną. Powoduje również niepewność co do standardu dowodowego, czasu trwania postępowania, sytuacji osób małoletnich, skutków dla małżeństwa i rodzicielstwa, ochrony wcześniejszych danych oraz sposobu aktualizacji dokumentów i rejestrów. Orzecznictwo może zapewnić dostęp do rozstrzygnięcia w indywidualnej sprawie, nie jest jednak w stanie kompleksowo ustanowić jednolitych obowiązków wszystkich organów administracji, podmiotów leczniczych, pracodawców, szkół i uczelni. Z perspektywy zasady pewności prawa ciężar usunięcia tej fragmentaryzacji spoczywa zatem na

⁵ Gender Recognition Act 2015, No. 25 of 2015 [Irlandia].

⁶ Ley 4/2023, de 28 de febrero, para la igualdad real y efectiva de las personas trans y para la garantía de los derechos de las personas LGTBI [Hiszpania].

ustawodawcy, który powinien wyważyć autonomię jednostki, wiarygodność rejestrów publicznych oraz ochronę praw osób trzecich w sposób generalny i transparentny.

Dla porządku warto zwrócić uwagę na projekt (ostatecznie nie-uchwalonej) ustawy o uzgodnieniu płci, który pojawił się w Sejmie VII kadencji⁷, nie został jednak podpisany przez Prezydenta RP. Z treści projektu wynikało zamierzenie, aby istotnie zmienić podejście do rozumienia kryterium płci w polskim prawie przez uwzględnianie nie tylko cech biologicznych, ale także – w równym stopniu – roli społecznej danej osoby. W uzasadnieniu projektu podano, że rezygnuje on ze stosowania terminu „zmiana płci” na rzecz terminu „uzgodnienie płci”, ponieważ w procedurze uzgodnienia płci nie dokonuje się konstytutywnej zmiany, ale jedynie usunięcia rozbieżności między określeniem płci w akcie urodzenia i innych dokumentach urzędowych a rzeczywistością społeczną, którą wyznacza trwałe poczucie przynależności do określonej płci. Projekt ustawy celowo zrezygnował także z definicji legalnej transseksualności oraz interseksualności, jak i z definicji legalnych takich terminów jak „osoba transseksualna” oraz „osoba interseksualna”. Podsumowując, projekt zakładał tym samym odejście od medycznego podejścia do transseksualności (Krawiec 2017, s. 26).

Orzecznictwo i doktryna prawnicza w kontekście transpłciowości

Milczenie polskiego prawodawcy wymusiło konieczność zajęcia stanowiska odnośnie do kwestii regulacji praw osób transpłciowych przez przedstawicieli doktryny prawniczej oraz władzy sądowniczej. To na barkach sędziów spoczął ciężar udzielenia odpowiedzi na pytanie, jak na ten życiowy problem należy zareagować (Dębińska 2020, s. 178). Sądy nie mogąc oprzeć się na szczególnych rozwiązaniach ustawowych adresowanych dla osób zainteresowanych ustaleniem płci, zmuszone zostały (i nadal są) odwoływać się do środków dostępnych w prawie stanowionym. Istotne znaczenie w takich

⁷ Sejm Rzeczypospolitej Polskiej VII kadencji, poselski projekt ustawy o uzgodnieniu płci, druk nr 1469, 2013 r.; ustawa uchwalona dnia 10 września 2015 r., niepodpisana przez Prezydenta RP.

sprawach, np. przy poszukiwaniu odpowiedniego instrumentarium, miała wrażliwość sędziów rozstrzygających sprawy osób transpłciowych poddane pod ich osąd. Powyższą uwagę można zobrazować, odwołując się do anonimowej wypowiedzi jednego z sędziów, z którym rozmawiała autorka monografii poświęconej sędziowskiej intuicji – wywiad nr 1 (Partyk 2023, s. 167–168). Sędzia, z którym przeprowadzono wywiad, rozpoznawał apelację w sprawie, w której żądanie korekty płci nie zostało uwzględnione. Przyczyną, dla której powództwo nie zostało uwzględnione przez sąd pierwszej instancji, był brak szczególnej podstawy prawnej w prawie materialnym. Tymczasem sędzia, który był członkiem składu apelacyjnego, podkreślił, że dostrzegalny dla niego był „coraz bardziej [...] dramat młodego człowieka, dla którego bycie kimś innym, niż ujęto to w aktach stanu cywilnego, stanowiło trudną do przezwyciężenia przeszkodę w wielu obszarach życia ludzkiego”. Jak wspominał badany sędzia, „tu zderzyły się we mnie dwa światy. Pierwszy konserwatywny, a drugi liberalny” (Partyk 2023, s. 168). Ostatecznie apelacja wniesiona przez osobę transpłciową została uwzględniona, a więc jej żądanie oceniono jako merytorycznie słuszne.

Na przestrzeni różnych okresów formułowane były w sądach różne koncepcje co do tego, czy (i jak) dopuścić „zmianę płci” (Łukasiewicz 2021, s. 9–10; Dębińska 2020). Ograniczone ramy niniejszego tekstu nie pozwalają na szczegółową analizę linii orzeczniczych w tym przedmiocie, ale przedstawione zostaną główne nurty wypracowane przez judykaturę w tym zakresie.

W ostatnich latach przyjmowano, iż odpowiednim trybem orzekania o ustaleniu płci jest tryb procesowy, dzięki wykorzystaniu regulacji art. 189 k.p.c.⁸ Sąd Najwyższy w uchwale mającej moc zasady prawnej, a wydanej w składzie 7 sędziów, w dniu 22 czerwca 1989 r. w sprawie III CZP 37/89 uznał bowiem, że występowanie transseksualizmu nie daje podstawy do sprostowania w akcie urodzenia wpisu określającego płeć.

Powództwo o ustalenie, tak jak każde inne powództwo, wymagało jednak oznaczenia strony pozwanej i prowadzenia z nią sporu.

⁸ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, t.j. z 2026 r., poz. 468.

Pozwanymi w takich sprawach są rodzice powoda zainteresowanego ustaleniem płci innej niż metrykalna. Jak zwracano uwagę niejednokrotnie wyrok, w sprawie o ustalenie płci zapada po kilku miesiącach od zainicjowania postępowania; bywa jednak, że sprawy te trwają dłużej (zob. np. wywiad Piotra Jaconia z Anną Mazurczak: Jacon 2021, s. 218; Dębińska 2020, s. 194). Rozwiązania polegającego na konieczności pozywania przez osobę transseksualną swoich bliskich nie uznano w doktrynie prawa za optymalne (zob. np. Krawiec, Partyk 2019). Dnia 4 marca 2025 r. w sprawie III CZP 6/24 w Sądzie Najwyższym w pełnym składzie Izby Cywilnej zapadła uchwała, która powinna zrewolucjonizować rozstrzyganie spraw tego rodzaju. Odstąpiono w niej od zasady prawnej uchwalonej przez skład siedmiu sędziów Sądu Najwyższego 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, i przyjęto, że

1. Żądanie zmiany oznaczenia płci w akcie urodzenia podlega rozpoznaniu przez sąd w postępowaniu nieprocesowym przy zastosowaniu w drodze analogii art. 36 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego.
2. Zmiana oznaczenia płci w akcie urodzenia może nastąpić wyłącznie na wniosek osoby, której dotyczy ten akt.
3. Oprócz wnioskodawcy uczestnikiem postępowania może być tylko jego małżonek (art. 510 k.p.c.).
4. Postanowienie uwzględniające wniosek wywołuje skutki od chwili uprawomocnienia się.

Dla porządku należy dodać, że uchwała z 2025 r. nie zapadła jednogłośnie (zgłoszono do niej zdania odrębne). Jak wynika z pisemnych motywów uzasadnienia uchwały Sądu Najwyższego w sprawie III CZP 6/24, poszukiwano modelu, który pozwoli na właściwe rozstrzyganie w sprawach tego rodzaju. Sąd Najwyższy przyjął, że

konstrukcja i mechanizmy trybu nieprocesowego w większym stopniu uwzględniają okoliczności ze sfery interesu publicznego, a także minimalizują wątpliwości odnoszące się do zagadnienia legitymacji procesowej. Przyjęcie (utrzymanie) odmiennej koncepcji – opartej na zasadzie dwustronności charakteryzującej tryb procesowy – wiązałoby się z koniecznością stosowania i wykładni przepisów nieadekwatnych do normowania sytuacji prawnej osób domagających się zmiany płci w postępowaniu sądowym.

Sąd Najwyższy akcentował przy tym elastyczność trybu nieprocesowego, która może przysłużyć się orzekaniu w sprawach osób transpłciowych.

Ograniczone ramy tekstu nie pozwalają na odniesienie się do wszystkich aspektów przedstawionych w niedawno opublikowanym pisemnym uzasadnieniu uchwały Sądu Najwyższego. Z pewnością należy jednak dostrzec i uwypuklić pozytywny aspekt stanowiska Sądu Najwyższego. Skutkiem nowego kierunku orzeczniczego powinno być istotne uproszczenie rozpoznawania spraw osób zmierzających do korekty danych odnoszących się do ich płci w aktach stanu cywilnego. Tryb nieprocesowy, w którym – zdaniem Sądu Najwyższego – krąg uczestników powinien być znacząco limitowany (uczestnikiem postępowania miałby być wyłącznie małżonek wnioskodawcy) może jawić się jako mniej angażujący i mniej stresujący dla samego wnioskodawcy. W wielu przypadkach wnioskodawca może być jedynym podmiotem występującym w sprawie. Należy więc zgodzić się z uwagą, że „Skład orzekający wykorzystał okazję do poprawy sytuacji prawnej osób transpłciowych, wpływając na podniesienie poziomu gwarancji ich praw” (Śląski 2025, s. 183).

Pozytywna ocena uchwały Sądu Najwyższego nie usuwa jednak wątpliwości systemowych. Zastosowanie analogii z art. 36 ustawy – Prawo o aktach stanu cywilnego⁹ stanowi sądowy sposób wypełnienia luki, a nie jej ustawowe zamknięcie. Uchwała nie zastąpi oczekiwanej ustawy – nie jest celem judykatury konstrukcja norm. Uchwała nie określa w sposób wyczerpujący rodzaju i granic dopuszczalnych dowodów, terminów rozpoznania sprawy, reguł postępowania w przypadku osoby małoletniej ani mechanizmu skoordynowanej aktualizacji wszystkich rejestrów i dokumentów. Nie jest przecież rolą sądu zastępowanie ustawodawcy. Przyjęty skutek *ex nunc* chroni stabilność wcześniej powstałych stosunków prawnych, wymaga jednak przepisów przejściowych, które jednoznacznie zabezpieczą ciągłość praw i obowiązków wnioskodawcy. Z tego względu nawet doniosła uchwała pełnego

⁹ Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego, t.j. Dz.U. z 2025 r., poz. 594 ze zm.

składu Izby Cywilnej nie może zastąpić ustawy regulującej zarówno postępowanie, jak i następstwa prawomocnego orzeczenia.

ETPCz i TSUE: standardy europejskie a wymogi (nie)medyczne

Zmiana nastawienia do problemu transseksualności/transpłciowości widoczna jest także w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz). Jak podaje się w literaturze przedmiotu (Osajda 2009, s. 35), pierwszą odnotowaną sprawą dotyczącą transseksualizmu w systemie Rady Europy była sprawa *X v. Niemcy*¹⁰, która jednak nie dotarła pod obrady ETPCz ze względu na zawartą ugodę między skarżącym a państwem (Osajda 2009, s. 35).

W sprawie *Rees v. Wielka Brytania*¹¹ ETPCz zauważył, że porównanie systemów prawnych państw – stron konwencji z 1950 r. prowadzi do wniosku, iż w różny sposób uregulowano dopuszczalność zmiany treści aktu urodzenia transseksualistów; brakuje więc koherentnego, wspólnego podejścia do tej kwestii. Trybunał wskazał, że niezbędny byłby kompleksowy akt normatywny regulujący skutki zmiany płci, jednak Konwencja nie może zmuszać państwa do wydawania takiego aktu i regulowania dopuszczalności zmiany płci. Jak podkreśla się w literaturze, Trybunał pozostawił jednak furtkę mogącą posłużyć mu do ewentualnej zmiany poglądów w przyszłości. Stwierdzając, iż należy pozostawić określenie zakresu zaspokojenia potrzeb transseksualistów państwom członkowskim, dodał „na chwilę obecną” (Domański 2010, s. 145). Ponadto stwierdził: „Potrzeba istnienia odpowiednich instrumentów prawnych powinna być wzięta pod uwagę, z uwzględnieniem rozwoju naukowego i społecznego” (Domański 2010, s. 145). Jest to jeden z przykładów orzecznictwa ETPCz, który potwierdza, iż Trybunał, orzekając w sprawie, uwzględnia zmieniające się warunki życia społecznego i wymogi dnia dzisiejszego.

¹⁰ 6699/74.

¹¹ Wyrok ETPCz z dnia 17 października 1986 r. w sprawie *Rees v. Wielka Brytania*, 9532/81.

W innych wyrokach dotyczących Zjednoczonego Królestwa¹² w dalszym ciągu uznawano, że państwo nie ma obowiązku do odzwierciedlania zmiany płci w aktach stanu cywilnego.

Punktem zwrotnym dla europejskiego standardu stał się jednak wyrok Wielkiej Izby ETPCz w sprawie *Christine Goodwin v. Wielka Brytania*¹³, w którym Trybunał uznał naruszenie art. 8 EKPCz (oraz art. 12 EKPCz) w związku z brakiem adekwatnego prawnego uznania tożsamości płciowej osoby transpłciowej.

W późniejszym orzecznictwie ETPCz konsekwentnie doprecyzowywał, że procedury prawnego uznania płci muszą być praktycznie dostępne i nie mogą być obciążone wymogami nieproporcjonalnymi. W sprawie *Y.Y. v. Turcja*¹⁴ Trybunał krytycznie ocenił restrykcyjne warunki dostępu do procedur medycznych (tj. spełnienie warunku „trwałej niezdolności do prokreacji”) jako ingerencję w życie prywatne. W sprawie skarżącego spełnienie stawianych mu wymagań było faktycznie niemożliwe do zrealizowania (za: Warecka 2015).

Szczególnie doniosły jest wyrok ETPCz w sprawie *A.P., Garçon i Nicot v. Francja*¹⁵, w którym Trybunał zakwestionował dopuszczalność uzależniania prawnego uznania tożsamości płciowej od wymogów prowadzących do trwałej bezpłodności (w praktyce: przymusowej sterylizacji) jako naruszających art. 8 EKPCz. Tego rodzaju interwencja medyczna godzi w prawo człowieka do poszanowania jego integralności (za: Warecka 2017). Warto dodać, że w sprawie *X i Y v. Rumunia*¹⁶ analizowano podobny problem. Jak akcentuje K. Warecka,

¹² Obok sprawy *Rees v. Wielka Brytania* należy wskazać sprawę *Cossey* (wyrok ETPCz z dnia 27 września 1990 r. w sprawie *Cossey v. Wielka Brytania*, 10843/84) z oraz sprawę *Sheffield i Horsham* (wyrok ETPCz z dnia 30 lipca 1998 r. w sprawie *Sheffield & Horsham v. Wielka Brytania*, 22985/93, 23390/94).

¹³ Wyrok ETPCz (Wielka Izba) z dnia 11 lipca 2002 r. w sprawie *Christine Goodwin v. Wielka Brytania*, 28957/95.

¹⁴ Wyrok ETPCz z dnia 10 marca 2015 r. w sprawie *Y.Y. v. Turcja*, 14793/08.

¹⁵ Wyrok ETPCz z dnia 6 kwietnia 2017 r. w sprawie *A.P., Garçon i Nicot v. Francja*, 79885/12, 52471/13, 52596/13.

¹⁶ Wyrok ETPCz z dnia 19 stycznia 2021 r. w sprawie *X i Y v. Rumunia*, 2145/16 i 20607/16.

Sądy rumuńskie postawiły skarżących przed wyjątkowo trudnym dylematem: albo poddać się zabiegowi, któremu nie chcieli się poddać, albo zrezygnować z możliwości uzyskania dokumentów tożsamości odpowiadających ich faktycznej płci i wyglądowi. Szywność stanowiska sądów rumuńskich była dla Trybunału niezrozumiała, a brak zachowania sprawiedliwej równowagi i odpowiedniego uwzględniania interesów skarżących rażąco (Warecka 2021).

Co istotne, ETPCz wskazywał także na prawne znaczenie dostępu do świadczeń zdrowotnych związanych z tranzycją medyczną. W sprawach *Van Kück v. Niemcy*¹⁷ z 2003 r. oraz *Schlumpf v. Szwajcaria*¹⁸ z 2009 r. Trybunał analizował standardy oceny zasadności świadczeń zdrowotnych i zwrotu kosztów leczenia, akcentując wymóg rzetelności i uwzględnienia indywidualnej sytuacji osoby transpłciowej (za: Kwiatkowski 2023).

Na poziomie prawa UE istotne są zarówno standardy antydyskryminacyjne, jak i standardy ochrony danych. Już w sprawie *P v S and Cornwall County Council*¹⁹ z 1996 r. TSUE uznał, że zwolnienie osoby z pracy z powodu tranzycji narusza zasadę równego traktowania (dyskryminacja ze względu na płeć w rozumieniu ówczesnej dyrektywy równościowej).

W nowszym orzecznictwie Trybunał Sprawiedliwości UE (TSUE) odniósł się bezpośrednio do problemu sprostowania danych w rejestrach publicznych w kontekście tożsamości płciowej. W wyroku z 13 marca 2025 r. w sprawie C247/23 (Deldits)²⁰ Trybunał krytycznie ocenił rygorystyczną praktykę administracyjną polegającą na wymaganiu dowodu chirurgicznej „korekty” jako przesłanki sprostowania danych, lokując problem w szczególności w reżimie art. 16 RODO²¹

¹⁷ Wyrok ETPCz z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie *Van Kück v. Niemcy*, 35968/97.

¹⁸ Wyrok ETPCz z dnia 8 stycznia 2009 r. w sprawie *Schlumpf v. Szwajcaria*, 29002/06.

¹⁹ Wyrok TSUE z dnia 30 kwietnia 1996 r. w sprawie *P v. S i Cornwall County Council*, C-13/94.

²⁰ Wyrok TSUE z dnia 13 marca 2025 r. w sprawie *VP v. Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság*, C-247/23.

²¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE, Dz.Urz. UE L 119 z 4.05.2016, s. 1.

(prawo do sprostowania) oraz zasady prawidłowości danych. Wymóg stawiany wobec strony na gruncie węgierskiego prawa Trybunał ocenił jako naruszający zarówno prawo do integralności osobistej, jak i prawo do prywatności (za: Wróbel, Wróbel 2025).

Znaczenie wyroku Deldits wykracza poza rejestr azylowy będący przedmiotem postępowania głównego. TSUE powiązał art. 16 RODO z zasadą prawidłowości danych z art. 5 ust. 1 lit. d RODO i wyraźnie zaznaczył, że państwo członkowskie nie może powoływać się na brak krajowej procedury prawnego uznania tożsamości płciowej, aby ograniczyć unijne prawo do sprostowania danych. Organ może wymagać odpowiednich i wystarczających dowodów nieprawidłowości danych, lecz nie może żądać dowodu przebycia operacji. Dla polskiego prawa oznacza to potrzebę odróżnienia dwóch zagadnień: orzeczenia kształtującego sytuację jednostki w sferze stanu cywilnego oraz następczego obowiązku zapewnienia prawidłowości danych w konkretnych rejestrach publicznych. Brak koordynacji między tymi etapami może prowadzić do ponownego ujawniania wcześniejszych danych i naruszania prywatności mimo prawomocnego orzeczenia.

Z perspektywy prawnej omówione w pierwszym fragmencie regulacje dotyczące uzgodnienia płci oraz orzecznictwo, w tym judykaty ETPCz czy TSUE, wskazują na stopniową ewolucję podejścia do transpłciowości. Państwa coraz częściej odchodzą od medycznego modelu zmiany płci, który wymagał inwazyjnych zabiegów chirurgicznych, na rzecz uznania tożsamości płciowej opartej na społecznym i psychologicznym poczuciu przynależności do danej płci. Jednak, jak podkreślono, w Polsce osoby transpłciowe nadal napotykają istotne przeszkody proceduralne, które utrudniają im pełne uznanie ich tożsamości.

Skutki braku kompleksowej regulacji: zdrowie, praca, przemoc, rodzina

Choć problem uzgodnienia płci (w dokumentach i rejestrach) jest w polskiej praktyce kluczowy, ograniczenie analizy prawnej wyłącznie do tej procedury grozi pominięciem obszarów, w których bariery prawne i instytucjonalne ujawniają się równie dotkliwie, a czasem

niezależnie od formalnego uzgodnienia płci (Dębińska 2020, s. 205).

Po pierwsze, na styku prawa i praktyki systemu ochrony zdrowia pojawiają się problemy dostępu do świadczeń (w tym do hormonoterapii i świadczeń specjalistycznych), jakości i bezpieczeństwa opieki oraz ryzyka nierównego traktowania w placówkach medycznych. Osoby transpłciowe mogą mierzyć się z obawą, że korzystając ze służby zdrowotnej, nie zostanie uszanowana tajemnica lekarska i zostaną „wyoutowane”, będą narażone na nieodpowiednie komentarze, a nawet, że nie otrzymają odpowiedniej pomocy lekarskiej (Jej Perfekcyjność / Drozdowski 2012, s. 277–278). W polskiej debacie instytucjonalnej problemy na styku korzystania ze służby zdrowotnej sygnalizował m.in. Rzecznik Praw Obywatelskich, wskazując na utrzymujące się przypadki poniżającego lub nierównego traktowania pacjentów transpłciowych i nieheteronormatywnych oraz na potrzebę działań systemowych (Rzecznik Praw Obywatelskich 2020).

Po drugie, istotny jest obszar zatrudnienia i zabezpieczenia społecznego. Na poziomie prawa UE ochrona osób w trakcie tranzycji przed dyskryminacją została powiązana z zakazem dyskryminacji ze względu na płeć (orzeczenie TSUE w sprawie *P v S and Cornwall County Council*). Natomiast na poziomie krajowym skuteczność ochrony zależy od umiejętności stosowania przepisów antydyskryminacyjnych i od wrażliwości instytucji na szczególną sytuację osób transpłciowych (np. w zakresie danych kadrowych, korespondencji służbowej, ubioru, dostępu do toalet czy procedur HR). Zgodzić przy tym należy się z uwagą Mateusza Gajdy, że „regulacje prawa pracy nie dostrzegają problematyki związanej z transpłciowością pracowników, co nie ułatwia sytuacji podmiotom zatrudniającym” (Gajda 2025, s. 50).

Po trzecie, w obszarze prawa karnego i ochrony przed przemocą motywowaną uprzedzeniami (*hate crimes / hate speech*) w Polsce od lat wskazuje się na nieadekwatność katalogów przesłanek w przepisach penalizujących przestępstwa z nienawiści, które tradycyjnie obejmują m.in. narodowość, pochodzenie etniczne, rasę czy wyznanie, pozostawiając poza zakresem wprost tożsamość płciową. Dodać warto tu uwagę, że osoby transpłciowe muszą mierzyć się z przejawami różnych form agresji, „jeśli nie na co dzień, to i tak z zatrważającą regularnością” (Szpilka 2024, s. 9). Przykłady aktów

agresji odnaleźć można w szczególności w publikacji Marii Dębińskiej (Dębińska 2020, s. 227 i nast.).

Po czwarte, na gruncie prawa rodzinnego i prawa pracy uwidaczniają się dylematy związane z rodzicielstwem, statusem małżeństwa oraz skutkami formalnego uzgodnienia płci dla wcześniejszych relacji rodzinnych. W europejskim orzecznictwie praw człowieka problem ten był analizowany m.in. w sprawie *Hämäläinen v. Finland*²², gdzie na pierwszy plan wysuwają się napięcia między uznaniem tożsamości płciowej a krajowymi regulacjami dotyczącymi małżeństwa i rejestracji związków (Warecka 2014). Szereg problemów, z którymi mierzą się osoby transpłciowe, wpływa na ich dobrostan, skutkując ujemnymi doznaniem, odebraniem radości życia (Dębińska 2020, s. 111).

Po piąte, uzgodnienie płci wywołuje rozproszone następstwa administracyjnoprawne. Zmiana oznaczenia płci prowadzi m.in. do zmiany numeru PESEL na podstawie art. 19 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 24 września 2010 r. o ewidencji ludności²³, a następnie wymaga aktualizacji dowodu osobistego, paszportu, danych podatkowych, ubezpieczeniowych, medycznych i edukacyjnych. Problemem nie jest wyłącznie wydanie nowych dokumentów, lecz także zapewnienie ciągłości tożsamości prawnej: wcześniejsze zobowiązania, kwalifikacje zawodowe, dyplomy, okresy zatrudnienia, prawa emerytalne i wpisy w rejestrach nie mogą zostać zerwane ani ujawniać osobom nieuprawnionym historii tranzycji. Pożądany model powinien zatem łączyć automatyczną, skoordynowaną aktualizację rejestrów z zasadą minimalizacji danych i ścisłym określeniem, kto oraz w jakim celu może uzyskać dostęp do danych wcześniejszych.

Wyminki z dzieł literackich dotyczące transpłciowości

Literatura pozwala nie tylko lepiej zrozumieć trudności, ale także buduje empatię, umożliwiając czytelnikom wejście w świat emocji, dylematów i doświadczeń osób transpłciowych.

²² Wyrok ETPCz (Wielka Izba) z dnia 16 lipca 2014 r. w sprawie *Hämäläinen v. Finlandia*, 37359/09.

²³ T.j. Dz.U. z 2026 r. poz. 384 ze zm.

Przechodząc od teoretycznej i prawnej refleksji do konkretnych przykładów literackich, warto zauważyć, że literatura piękna od dawna pełni funkcję pomostu między jednostkowymi doświadczeniami a szerszym kontekstem społecznym. Dzieła literackie, które podejmują tematykę transpłciowości, nie tylko dają głos osobom zmagającym się z niezgodnością płci, ale także pozwalają czytelnikom spojrzeć na ich życie z nowej perspektywy. Przez narracje o przemianach, odkrywaniu tożsamości czy relacjach z otoczeniem literatura ukazuje zarówno intymny wymiar tych doświadczeń, jak i ich społeczne implikacje. W ten sposób staje się naturalnym przedłużeniem debaty prawnej, oferując emocjonalny i ludzki kontekst, który uzupełnia suche analizy doktryny czy orzecznictwa.

Wielu twórców literackich sięgało w swoich tekstach po problemy osób transpłciowych. Dodać należy, że książki prezentujące problematykę osób transpłciowych są adresowane do różnego kręgu odbiorców, w tym i najmłodszych (np. Herthel, Jennings 2019).

Niejednokrotnie zabiegi literackie odnoszące się do problemów osób transpłciowych okazywały się wysoce udane. Warto w tym miejscu wspomnieć kilka postaci literackich, które pozwalają czytelnikom przybliżyć realia życia osób transpłciowych – ich perypetie bywają prezentowane z różnych perspektyw, przy wykorzystaniu różnych technik literackich. Niejednokrotnie pisarze zwracają uwagę na dojmujący problem wielu osób transpłciowych, które nawet przed bliskimi nie są w stanie odkryć swojej prawdziwej tożsamości, a ewentualne ujawnienie się nie przychodzi im bez problemów. Przykładowo, książka *Cudowne lata* Valérie Perrin opisuje losy trójki przyjaciół, z których jeden – Adriene to Virginie. Swoją tożsamość i naturę odkrywa przed najbliższymi kolegami dopiero po latach (Perrin 2023). Wtedy słyszy: „[...] dusza jest jedna. Czy w Adrienie, czy w Virginie, jesteś tą samą osobą” (Perrin 2023, s. 458).

Inną postacią jest drugoplanowy bohater powieści Brit Bennett *Moja znikająca połowa* Reese (dawniej Therese Anne Carter), który zanim mógł poddać się operacji, bandażuje swoje ciało i gromadzi środki na pokrycie kosztów interwencji chirurgicznej i zakupu hormonów. Jego partnerka „od zawsze wiedziała, że jeden człowiek może być w życiu dwiema różnymi osobami, choć może istnieć też tacy, którzy nie mieli wyboru – musieli trwać przy swojej tożsamości” (Bennett 2020, s. 141).

Warto również wspomnieć o jednej z bohaterek odznaczonej w 2019 r. Nagrodą Bookera powieści *Dziewczyna, kobieta, inna* – Megan (Morgan). Postać stworzona przez Bernardine Evaristo tłumaczy, że „bycie trans nie polega na odgrywaniu tożsamości dla kaprysu, [...] chodzi o bycie sobą pomimo presji otoczenia, które próbuje to w nas stłumić, większość ludzi ze spektrum trans czuje się inna od dzieciństwa” (Evaristo 2021, s. 364). Z bliskich może liczyć na babkę Hattie, która akceptuje ją, jednak „w żadnym razie nie zamierza ulegać jakimś wykoncypowanym kaprysom i mówić na wnuczkę ono zamiast ona” (Evaristo 2021, s. 379).

Z kolei w *Empuzjonie* Olgi Tokarczuk kuracjusz uzdrowiska Mieczysław Wojnicz „w gruncie rzeczy pozostał tym samym człowiekiem; tylko inaczej przyrządzonym; można by powiedzieć – inaczej podanym, inaczej ugarniowanym. Teraz przypomniał ową kobietę w kapeluszu...” (Tokarczuk 2022, s. 389). Główny bohater powieści wykreowanej przez polską noblistkę przebiera się potajemnie w kobiece stroje.

Codziennosc osób transpłciowych bywa też prezentowana z szerszej perspektywy, koncentrując się na emocjach bliskich osób transpłciowych. Wyjątkowo interesujące wnioski płyną z lektury *Zanim zniknie mój mąż* autorstwa Selji Ahavy (2024)²⁴. Główną bohaterką powieści jest kobieta, której mąż przechodzi tranzycję i staje się Lili, oraz odkrywca Ameryki – Krzysztof Kolumb. Na kartach książki fińskiej pisarki przeplatają się losy tej dwójki. To, co ich łączy, to odkrywanie nowych światów, szukanie dróg i poznawanie siebie. Pierwsza ze wspomnianych po latach małżeństwa słyszy z ust męża: „Tak właściwie to zawsze chciałem być kobietą” (Ahava 2024). To stwierdzenie należy do tych, które „dzielą czas na dwoje: przed i po” (Ahava 2024); po pewnym czasie w jej życiu następuje coraz więcej zmian – wieszczą je w szczególności kosmetyki do pielęgnacji twarzy, depilowane ramię, staniki. Kobieta doznaje plejady różnych uczuć; zdarza się, że może powiedzieć: „W myślach krzyczę: Jak on mógł przyprowadzić tę kobietę do naszego domu! Co on sobie wyobraża?” albo „Chcę się na to zdobyć. Tak bardzo chcę się na to zdobyć. Jak zdobyć się na coś takiego?” (Ahava 2024).

²⁴ Wydanie polskie bez numeracji stron.

U Ahavy można przeczytać: „To, co teraz się z nami dzieje, jest tak bardzo intymne i bolesne. A jednocześnie tak bardzo publiczne” (Ahava 2024) – małżonkowie obwieszczają bliskim i znajomym o zmianach, jakie ich dotyczą, co spotyka się z różnymi reakcjami. Rozżalona kobieta doświadcza też trudności, gdy próbuje zakończyć swoje małżeństwo, ale napotyka na biurokratyczne problemy. Wie, że czeka ją bolesny okres przejściowy, licząc, że z czasem łatwiej będzie jej o swoim życiu myśleć; na razie jednak, jak mówi: „Przeczesuję życie, wspomnienie po wspomnieniu, zaimek po zaimeku i próbuję zdecydować, gdzie był mężczyzna, a gdzie kobieta” (Ahava 2024).

Warto również wymienić w tym miejscu zekranizowaną książkę *Dziewczyna z portretu*, w której David Ebershoff inspirował się losami malarza Einara (Lili Elbe), który żył w związku małżeńskim z Gretą Wegener (Ebershoff 2016). Powieść ukazuje nie tylko relacje i rozterki małżonków, ale także przemianę mężczyzny w kobietę, która odbywała się w drezdeńskim szpitalu. Jak określiła ten tekst Lotta Kähkönen, pozwala on wytworzyć u czytelnika „transpłciową empatię” (*transgender empathy*) (Kähkönen 2024).

Podsumowanie

Literackie zabiegi, choćby przywołany wybór postaci literackich, powinien unaocznić polskiemu prawodawcy realność problemów osób transpłciowych. Czas, aby wreszcie na te oczekiwania odpowiednio zareagować. Na przywołane we wstępie z tekstu Woolf pytania należy udzielić odpowiedzi twierdzącej. Tak, literatura powinna wpływać na rzeczywistość; prawo należy „przerobić” w taki sposób, aby istniał prosty i transparentny sposób rozwiązywania problemów osób zainteresowanych korektą płci w aktach stanu cywilnego.

Niedawno wydana uchwała Sądu Najwyższego, która powinna uprościć rozstrzyganie żądań osób transseksualnych, nie może jednak być uznawana za wystarczający środek chroniący te osoby, które uważają, że ich płeć jest inna niż metrykalna. O ile uchwała Sądu Najwyższego stanowi krok w dobrym kierunku, to nie zwalnia

ustawodawcy z należytego dbania o prawa obywateli. Przywołane postaci literackie, takie jak Orlando Virginii Woolf, Mieczysław Wojnicz Olgi Tokarczuk czy Lili z powieści Selji Ahavy, ukazują złożoność doświadczeń osób transpłciowych, ich walkę o tożsamość oraz konfrontację z ograniczeniami społecznymi i prawnymi. Literatura, przez emocjonalne i egzystencjalne narracje, nie tylko buduje empatię, ale także stanowi głos w debacie na temat potrzeby zmian w prawie, które powinno lepiej odpowiadać na realne wyzwania tej grupy. Istnienie luk w prawie wymaga odpowiedniej reakcji ustawodawcy. Uchwała Sądu Najwyższego z 2025 r., wprowadzając tryb nieprocesowy dla korekty płci, jest krokiem naprzód, lecz nie rozwiązuje przecież wszystkich problemów. W zestawieniu z orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Trybunału Sprawiedliwości UE, które wskazują na ewolucję podejścia do uznawania tożsamości płciowej bez konieczności interwencji medycznych, uwidacznia się potrzeba kompleksowych regulacji prawnych w Polsce. Literatura i prawo, przenikając się, tworzą warunki do wieloaspektowego zrozumienia transpłciowości, podkreślając potrzebę działań ustawodawczych uwzględniających prawa człowieka oraz godność każdej osoby, będącą podstawą praw człowieka.

Dodatkowo podkreślić należy, że nawet dobrze skonstruowana procedura uzgodnienia płci – choć niezbędna – nie zamyka katalogu problemów prawnych. Standardy Rady Europy oraz współczesna literatura *trans studies* akcentują potrzebę równoległych działań: w ochronie zdrowia, w przeciwdziałaniu dyskryminacji w pracy, w ochronie przed przemocą motywowaną uprzedzeniami oraz w prawie rodzinnym i pracy.

Minimalny standard przyszłej regulacji powinien obejmować: postępowanie wszczynane wyłącznie z inicjatywy osoby, której oznaczenie płci dotyczy; jasno określoną właściwość sądu i krótkie terminy obligujące sąd do odpowiednio terminowego rozpoznania sprawy; poszanowanie prywatności; zakaz uzależniania rozstrzygnięcia od uprzedniej operacji, sterylizacji lub innej niechcianej interwencji medycznej; proporcjonalne reguły dowodowe; odrębne gwarancje dla osób małoletnich, uwzględniające ich dojrzałość i dobro; skoordynowaną aktualizację rejestrów oraz dokumentów; ochronę danych wcześniejszych; zachowanie ciągłości

praw i obowiązków, a także jednoznaczne unormowanie skutków rodzinnych wydanego orzeczenia. Regulacja nie musi oznaczać bezkrytycznego przyjęcia jednego modelu autodeklaracji. Musi jednak odpowiednio realizować standard praw człowieka: zapewnić procedurę dostępną, szybką, przewidywalną i proporcjonalną, w której ochrona wiarygodności stanu cywilnego nie odbywa się kosztem godności, integralności cielesnej i autonomii informacyjnej jednostki.

Bibliografia

Akty prawne

Międzynarodowe

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284.

Zalecenie CM/Rec(2010)5 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich w sprawie środków zwalczania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową, przyjęte 31 marca 2010 r.

Unia Europejska

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, Dz.Urz. UE C 202 z 7.06.2016.
Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE, Dz.Urz. UE L 119 z 4.05.2016.

Polska

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej VII kadencji, poselski projekt ustawy o uzgodnieniu płci, druk nr 1469, 2013 r.; ustawa uchwalona dnia 10 września 2015 r. (niepodpisana przez Prezydenta RP).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, t.j. z 2026 r., poz. 468.

Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego, t.j. Dz.U. z 2025 r., poz. 594 ze zm.

Ustawa z dnia 24 września 2010 r. o ewidencji ludności, t.j. Dz.U. z 2026 r. poz. 384 ze zm.

Inne kraje

Gender Recognition Act 2015, No. 25 of 2015 [Irlandia].

Ley 4/2023, de 28 de febrero, para la igualdad real y efectiva de las personas trans y para la garantía de los derechos de las personas LGBTI [Hiszpania].

Orzecnictwo

Europejski Trybunał Praw Człowieka

Wyrok ETPCz z dnia 17 października 1986 r. w sprawie *Rees v. Wielka Brytania*, [skarga nr] 9532/81.

Wyrok ETPCz z dnia 27 września 1990 r. w sprawie *Cossey v. Wielka Brytania*, 10843/84.

Wyrok ETPCz z dnia 30 lipca 1998 r. w sprawie *Sheffield & Horsham v. Wielka Brytania*, 22985/93, 23390/94.

Wyrok ETPCz (Wielka Izba) z dnia 11 lipca 2002 r. w sprawie *Christine Goodwin v. Wielka Brytania*, 28957/95.

Wyrok ETPCz z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie *Van Kück v. Niemcy*, 35968/97.

Wyrok ETPCz z dnia 8 stycznia 2009 r. w sprawie *Schlumpf v. Szwajcaria*, 29002/06.

Wyrok ETPCz (Wielka Izba) z dnia 16 lipca 2014 r. w sprawie *Hämäläinen v. Finlandia*, 37359/09.

Wyrok ETPCz z dnia 10 marca 2015 r. w sprawie *Y.Y. v. Turcja*, 14793/08.

Wyrok ETPCz z dnia 6 kwietnia 2017 r. w sprawie *A.P., Garçon i Nicot v. Francja*, 79885/12, 52471/13, 52596/13.

Wyrok ETPCz z dnia 19 stycznia 2021 r. w sprawie *X i Y v. Rumunia*, 2145/16 i 20607/16.

X v. Niemcy, 6699/74 [sprawa wycofana po zawarciu ugody].

Niecytowane

Wyrok ETPCz z dnia 22 czerwca 2023 r. w sprawie *R.K. v. Węgry*, 54006/20.

Wyrok ETPCz z dnia 11 lipca 2024 r. w sprawie *W.W. v. Polska*, 31842/20.

Wyrok ETPCz z dnia 12 czerwca 2025 r. w sprawie *T.H. v. Republika Czeska*, 33037/22.

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

Wyrok TSUE z dnia 30 kwietnia 1996 r. w sprawie *P v. S i Cornwall County Council*, C-13/94.

Wyrok TSUE z dnia 13 marca 2025 r. w sprawie *VP v. Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság*, C-247/23.

Sąd Najwyższy

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, OSNC 1989/12/188.

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 4 marca 2025 r., III CZP 6/24, OSNC 2026/5/42.

Literatura piękna

Ahava S. (2024). *Zanim zniknie mój mąż*. Tłum. J. Polanowska, A. Wróblewska. Wyd. Relacja.

Bennett B. (2020). *Moja znikająca połowa*. Tłum. J. Westermarck. Agora.

Ebershoff D. (2016). *Dziewczyna z portretu*. Tłum. T. Bieroń. Znak Literanova.

Evaristo B. (2021). *Dziewczyna, kobieta, inna*. Tłum. A. Zano. Wydawnictwo Poznańskie.

Herthel J., Jennings J. (2019). *Mam na imię Jazz*. Tłum. A. Ambroziak. Krytyka Polityczna.

Perrin V. (2023). *Cudowne lata*. Tłum. J. Prądyńska. Albatros.

Tokarczuk O. (2022). *Empuzjon*. Wydawnictwo Literackie 2022.

Woolf V. (2006). *Orlando*. Tłum. T. Bieroń. Wydawnictwo Znak.

Literatura naukowa

Bieńkowska M. (2014). Queer i transseksualność. Transseksualizm w kontekście teorii queer. *Studia Socjologiczne*, 4(215), s. 255–272.

Dembroff R. (2024). Reimagining Transgender. W: T. Bettcher, P. Zurn, A. Pitts, P.J. DiPietro (eds). *Trans Philosophy: Meaning and Mattering*. University of Minnesota Press, s. 25–40.

Dębińska M. (2020). *Transpłciowość w Polsce. Wytwarzanie kategorii*. Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.

Domański M. (2010). Regulacja skutków transseksualizmu w prawie brytyjskim. W: K. Ślebza (red.). *Studia i analizy Sądu Najwyższego*. T. IV. Oficyna, s. 141–165.

Gajda M. (2025). Jak prawo pracy wspiera różnorodność i inkluzywność? W: M. Gajda (red.). *Różnorodność i inkluzywność w miejscu pracy*. Wolters Kluwer Polska, s. 41–72.

Grzyb M. (2023). Zmiana płci na „słowo”. Praktyczne implikacje hiszpańskiej Ley Trans. *Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne*, 56, s. 102–120.

Jacoń P. (2021). *My, trans*. Wydawnictwo RM.

Jej Perfekcyjność / Drozdowski M. (2012). Przychodzi lesbijka/gej/trans do lekarza. Queerowanie służby zdrowia – problemy, strategie, perspekty-

- wy (przyczynek do analizy). W: M. Kłosowska, M. Drozdowski, A. Stasińska (red.). *Strategie queer. Od teorii do praktyki*. Diffin, s. 266–281.
- Kamień J. (2019). Prawo i literatura. O pewnym pomysle metodologicznym. W: J. Kamień, J. Zajadło, K. Zeidler (red.). *Prawo i literatura. Parerga*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 29–41.
- Kähkönen L. (2024). Transbecoming: Reading relational movement in David Ebershoff's „The Danish Girl”. *Scandinavian Journal of Gender Research*, 33(3), s. 290–301.
- Krasuska K. (2014). Transgender. W: *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*. Czarna Owca, s. 545–548.
- Krawiec G. (2017). Family mainstreaming a gender mainstreaming – wybrane aspekty prawne. *Przegląd Prawa Publicznego*, 7–8, s. 22–32.
- Krawiec G., Partyk A. (2019). Tryb ustalania zmiany płci metrykalnej w postępowaniu sądowym. Glosa do wyroku SN z dnia 10 stycznia 2019 r., II CSK 371/18. *Przegląd Prawa Publicznego*, 9, s. 99–107.
- Krzyszpień J. (2010). Język i emancypacja LGBT: uwagi praktyczne. W: J. Kochanowski, M. Abramowicz, R. Biedroń (red.). *Queer studies. Podręcznik kursu*. Kampania Przeciw Homofobii i Lambda, s. 139–146.
- Kwiatkowski P. (2023). The European Standard of Legal Gender Recognition. *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*, 16(1), s. 155–168.
- Kuhn S. (1968). *Struktura rewolucji naukowych*. Tłum. H. Ostromecka. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Łukasiewicz J.M. (2021). *Prawne aspekty zmiany płci w wybranych państwach europejskich*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Osajda K. (2009). Orzecznictwo ETPCz dotyczące transseksualizmu. *Europejski Przegląd Sądowy*, 5, s. 35–41.
- Partyk A. (2023). *Czy sędziowie mają intuicję? Przyczynek do rozważań o sędziowskich mechanizmach decyzyjnych*. Oficyna Wydawnicza Humanitas.
- Peeters M.A. (2013). *Gender – światowa norma polityczna i kulturowa. Narzędzie rozeznania*. Wydawnictwo Sióstr Loretanek.
- Principles on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation and Gender Identity (2007). *The Yogyakarta Principles*, https://yogyakartaprinciples.org/wp-content/uploads/2016/08/principles_en.pdf.
- Rzecznik Praw Obywatelskich (2020). *Wystąpienie do Prezesa Naczelnej Rady Lekarskiej*, <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Do%20NRL%20ws.%20pacjent%C3%B3w%20nieheteroseksualnych%2C%2030.06.2020.pdf>.
- Stryker S. (2017). *Transgender history: the roots of today's revolution*. New York.

- Szpilka J. (2024). *Gorset, wstyd i kocie uszka. O transkobiecości*. Wydawnictwo Czarne.
- Śląski K. (2025). Postępowanie w sprawie żądania zmiany oznaczenia płci w akcie urodzenia – glosa do uchwały pełnego składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 4 marca 2025 r., sygn. III CZP 6/24 oraz ustnych motywów jej podjęcia. *Przegląd Prawa Medycznego*, 7(1), s. 159–188.
- Warecka K. (2014). *Strasburg: nakaz zmiany stanu małżeńskiego dla uznania korekty płci osoby transseksualnej nie naruszył praw człowieka. Hämäläinen przeciwko Finlandii* – wyrok ETPC z dnia 16 lipca 2014 r., skarga nr 37359/09, Lex/el. 2014.
- Warecka K. (2015). *Strasburg: odmowa dostępu do operacji korekty płci narusza prawo do prywatności. Y.Y. przeciwko Turcji* – wyrok ETPC z dnia 11 marca 2015 r., skarga nr 14793/08, Lex/el. 2015.
- Warecka K. (2017). *Strasburg: konieczność sterylizacji osoby transseksualnej przed zmianą aktu urodzenia to naruszenie praw podstawowych. A.P., Garçon i Nicot przeciwko Francji* – wyrok ETPC z dnia 6 kwietnia 2017 r., połączone skargi nr 79885/12, 52471/13 i 52596/13, Lex/el. 2017.
- Warecka K. (2021). *Korekta genitaliów osoby transpłciowej nie jest warunkiem korekty akt stanu cywilnego. Omówienie wyroku ETPC z dnia 19 stycznia 2021 r., 2145/16 (X i Y przeciwko Rumunii)*, Lex/el. 2021.
- Wierzbicki M. (2007). *Literacka szkoła prawa*. W: J. Zajadło (red.). *Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa: 100 podstawowych pojęć*. C.H. Beck, s. 177–179.
- Wróbel A., Wróbel P. (2025). Wyrok TS z dnia 13 marca 2025 r. w sprawie C-247/23 [Deldits] VP przeciwko Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság, ECLI:EU:C:2025:172. *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego*, 3, s. 99–108.

Abstrakt

„Dusza jest jedna” – literackie i prawne drogi osób transpłciowych w Polsce

Artykuł analizuje wzajemne przenikanie się literatury i prawa w kontekście transpłciowości, ukazując, jak dzieła literackie oraz orzecznictwo i doktryna prawnicza wpływają na rozumienie i kształtowanie sytuacji osób transpłciowych w Polsce. Autorzy, odwołując się do wybranych tekstów literackich (m.in. *Orlando Virginii Woolf*, *Empuzjon* Olgi Tokarczuk) oraz najnowszych zmian w orzecznictwie Sądu Najwyższego i Trybunału Sprawiedliwości UE, wskazują na niedoskonałości polskiego systemu prawnego, który wciąż nie odpowiada na realne potrze-

by tej grupy społecznej. Wskazano, że literatura, poprzez budowanie empatii i ukazywanie złożoności doświadczeń osób transpłciowych, może stanowić istotny głos w debacie nad koniecznością zmian legislacyjnych. Artykuł podkreśla, że kompleksowe i nowoczesne regulacje prawne powinny uwzględniać zarówno prawa człowieka, jak i godność jednostki, stanowiąc odpowiedź na wyzwania współczesności. Autorzy uwypuklili szereg sfer, w których osoby transpłciowe doznają ograniczeń, które realnie ujemnie rzutują na ich dobrostan. Zwrócono przy tym uwagę, że w świetle najnowszego orzecznictwa Sądu Najwyższego powinno dojść do istotnego uproszczenia procedur sądowych inicjowanych przez osoby transpłciowe. W szczególności ukazano, że literatura może pełnić funkcję poznawczą, krytyczną i normatywną wobec prawa, wpływając na jego interpretację oraz kierunki rozwoju. Autorzy wskazują, że brak kompleksowej regulacji prawnej w Polsce prowadzi do fragmentaryzacji ochrony praw osób transpłciowych oraz przerzucenia ciężaru rozstrzygania kluczowych kwestii na judykaturę. Podkreślono znaczenie najnowszego orzecznictwa Sądu Najwyższego oraz standardów europejskich jako impulsu do zmian legislacyjnych. Artykuł wskazuje także na konieczność uwzględnienia problematyki transpłciowości w szerszym kontekście – obejmującym ochronę zdrowia, prawo pracy, przeciwdziałanie przemocy oraz prawo rodzinne.

Słowa kluczowe: transpłciowość, literatura a prawo, orzecznictwo, tożsamość płciowa, regulacje prawne

Abstract

"The soul is one" – literary and legal paths of transgender people in Poland

The article explores the interplay between literature and law in the context of transgender issues, demonstrating how literary works and legal doctrine and jurisprudence shape the understanding and legal situation of transgender people in Poland. The authors, referencing selected literary texts (including Virginia Woolf's *Orlando* and Olga Tokarczuk's *The Empusium*) as well as recent changes in the jurisprudence of the Supreme Court and the Court of Justice of the European Union, highlight the shortcomings of the Polish legal system, which still fails to address the real needs of this social group. It is argued that literature, by fostering empathy and presenting the complexity of transgender experiences, can be an important voice in the debate on the need for

legislative changes. The article emphasizes that comprehensive and modern legal regulations should take into account both human rights and individual dignity, providing an adequate response to contemporary challenges. The authors highlight a number of areas in which transgender individuals experience limitations that negatively impact their well-being. They also note that, in light of recent Supreme Court case law, court procedures initiated by transgender individuals should be significantly simplified. In particular, they demonstrate that literature can serve a cognitive, critical, and normative role in law, influencing its interpretation and directions of development. The authors point out that the lack of comprehensive legal regulation in Poland leads to fragmentation of transgender rights protection and shifting the burden of resolving key issues to the judiciary. They emphasize the importance of recent Supreme Court case law and European standards as a catalyst for legislative change. The article also points to the need to consider transgender issues in a broader context, encompassing healthcare, labor law, anti-violence, and family law.

Key words: transgenderism, law and literature, jurisprudence, gender identity, legal regulations

Oświadczenia

Wkład autorów / Author Contributions

Koncepcja i założenia badawcze / Conceptualization: AP., G.K.

Badanie źródeł i kwerenda prawnicza / Legal Research and Source Review: AP., G.K.

Analiza prawna i wykładnia / Legal Analysis and Interpretation: AP., G.K.

Opracowanie tekstu i redakcja / Writing – Original Draft and Editing: AP., G.K.

Krytyczna rewizja i korekta merytoryczna / Critical Revision and Substantive Review: AP., G.K.

Informacja o ewentualnych materiałach dodatkowych / Supplementary Materials

Nie dotyczy / Not applicable

informacja o finansowaniu / Funding

Autorzy nie korzystali z zewnętrznego finansowania realizacji badań / This research received no external funding

Oświadczenie o dostępności danych / Data Availability Statement

Wszystkie akty prawne, orzecznictwo i źródła doktrynalne analizowane w tym badaniu są ogólnodostępne za pośrednictwem oficjalnych baz danych / All legal acts, case law, and doctrinal sources analyzed in this study are publicly available through official databases

Deklaracja dotycząca wykorzystania generatywnej sztucznej inteligencji / Declaration of Generative AI Use

Przy pisaniu, redagowaniu, kwerendzie tego artykułu nie wykorzystano generatywnej sztucznej inteligencji ani technologii wspomaganych przez AI / No generative artificial intelligence or AI-assisted technologies were used in the writing, editing, or research of this article

Oświadczenie o konflikcie interesów

Autorzy oświadczają, że nie występują żadne konflikty interesów związane z publikacją tego artykułu / The authors have no acknowledgments

Podziękowania

Nie dotyczy / not applicable